

**Мирослава Гнатюк**

### **ТЕКСТОЛОГІЧНА “П’ЯТИРІЧКА” “СЛОВА І ЧАСУ”**



Огляд текстологічних і джерелознавчих розслідувань, поданих на сторінках журналу “Слово і Час” за останні п’ять років, доречно розпочати епіграфом, узятим за назвою дослідження відомого вченого, культурно-громадського діяча В’ячеслава Брюховецького: “Рукописи не горять, але ховають загадки!”. Добре обізнаний зі специфікою роботи не тільки в українських, а й у зарубіжних архівах, він знає ціну праці, співмірну відданому їй життю. На тому слід наголосити особливо, оскільки аматорство чи кавалерійські наскоки справи тут не вирішують, так само як і галасливі заяви чи рекламні трюки, адже архіви люблять тишу, що продукує зваженість

аргументів та об’єктивність висновків. Саме ці докази зустрічаються в рубриках “Текстологія і джерелознавство”, “Написане лишається”, “Текстологічний практикум”, “Контекст”, “Дати” та ін. Часто йдеться про першопублікації, як і у випадку вже названої статті. Шанований дослідник опублікував оригінальну знахідку, виявлену в Бахметьєвському фонді Архіву Колумбійського університету (м. Нью-Йорк) у колекції Юрія Лавріненка (Вох 33, folder 10 і 11). До речі, цікавими результатами своєї праці в цьому ж фонді порадувала читачів доктор філологічних наук, професор Луганського національного університету імені Тараса Шевченка Тетяна Шестопалова – авторка монографії “На шляхах синтезу думки (теоретичні засновки спадщини Юрія Лавріненка)” (2010) і публікації унікального листування Юрія Лавріненка з Юрієм Шерехом у 1945–1949 роках, що зберігається в Музеї-Архіві УВАН у Нью-Йорку та приватному архіві родини Ю. Лавріненка. Докладно проаналізований В. Брюховецьким перший варіант одіозної розвідки Віктора Петрова “Українська інтелігенція – жертва большевицького терору”, розміщений на сторінках часопису (№10,

2010), відкрив перед читачем не тільки складну творчу історію тексту, а й не менш драматичні перипетії особистого життя талановитого автора. Логічний висновок не залишає різночитань: “У майбутньому необхідно провести текстологічний аналіз різних варіантів і донести до читача й повний текст В. Петрова” (с. 79).

Поширюють тему першопублікацій на сторінках журналу “Слово і Час” дослідження знаного лесезнавця Лариси Мірошниченко ““Еолова арфа” Лесі Українки (невідомий текст)” (№ 2, 2011) та “Фото не вийшло” (3 етюдів про фотографії архіву Косачів)” (№ 2, 2012), де розглянуто рукописний контекст мініатюрного автономного тексту (з 19 слів), що замикає в собі прекрасну мить творіння і стану самого творця, а спонтанний, нечіткий знімок Лесі Українки якраз і увиразнює один із важливих етапів її життя та творчості, пов’язаний з перебуванням у Єгипті.

Наукова розвідка Миколи Бондаря “Два невідомі досі поетичні твори Євгена Гребінки” та публікація Олексія Припутня віднайдених ним наприкінці 1988 р. у відділу рукописів Державної бібліотеки СРСР ім. В.І. Леніна (м. Москва, тепер Російська державна бібліотека, ф. 32.4.13. с. 74-73) автографів патріотичної поезії Є. Гребінки “До своїх хлопців” і поетичного послання до В. Даля “Христос Воскрес” (рос. мовою) не лише уточнюють історію видань українського письменника, а й поглиблюють розуміння його ідейно-естетичних принципів на прикладі своєрідного культурно-мистецького маніфесту “До своїх хлопців” (№ 2, 2012). Фотокопії автографів обох текстів зберігаються у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (ф. № 65, од. зб. № 25).

Зразок класичних студій на основі маловивчених документальних архівних джерел, що розкривають своєрідність громадських і літературних взаємин між слов’янськими культурами у другій половині ХІХ ст., зокрема між Чехією та Україною, подає відомий текстолог Тетяна Третяченко. В її дослідженні “Українські кореспонденти Адольфа Патери” (№10, 2012) наголошено на особливій ролі в цьому процесі видатного чеського філолога, завідувача бібліотеки Королівського Чеського музею Адольфа Патери.

Цікаву інформацію для аналітичних роздумів Надії Миронець надав епістолярний текст Євгена Маланюка. У листах письменника до першої дружини Зої Плітас, що зберігаються в Українсько-канадському документально-дослідницькому центрі в Торонто, виявлено кілька автографів його поезій 1925–1929 рр., а також вірші, переписані рукою З. Плітас (№ 9, 2013). Не менш цікаві спостереження дослідниці над епістолярієм В. Винниченка: у статті “Невідомий вірш Володимира Винниченка в епістолярному контексті” (№ 10, 2012), написаній на основі листів письменника до Марусі Ярмут, Катерини Голіцинської та Людмили Гольдмерштейн, відтворено історію його нещасливого кохання до Марусі, зокрема присвячений їй вірш.

Своєрідним підтвердженням того, що рукописи не горять, стали й наукові розвідки українського гоголезнавця Григорія Самойленка “Хроника написания второго тома “Мёртвых душ” Н. Гоголя” (Нежин: НГУ им. Н. Гоголя, 2012. – 161 с.) та “Нежинский список второго тома “Мёртвых душ” Н. Гоголя” (Нежин: НГУ им. Н. Гоголя, 2012. – 360 с.), оглянуті Наталією Сквірою в рецензії “Новознайдений ніжинський список другого тому “Мертвих душ” Миколи Гоголя” (№ 9, 2013).

Привертають також увагу і студії молодих дослідників, розміщені на сторінках часопису (№ 4, 2010, № 6, 2011) та у збірнику “Спадщина: Літературне джерелознавство і текстологія” (Т. 6, 2011; Т. 7, 2013). Розуміючи величезну трудомісткість цієї праці, сміливо пов’язують свою долю з текстологією Валентина Варчук, Дмитро Єсипенко й Богдан Цимбал. Обравши об’єктом досліджень творчість В. Стефаніка, Б. Грінченка, наукову спадщину

В. Доманицького, де попередниками зроблено вже немало, вони пропонують свої версії й зановопрочитання багатьох проблемних складових тексту. Вважаю, доброю школою для них стане безцінний досвід незабутньої Михайлини Хомівни Коцюбинської, в якій також мала щастя навчатися. Як найвищу оцінку своєї праці зберігаю рукопис її рецензії на книжку “Юрій Яновський: текст і авантест” (2006), видрукуваної на сторінках журналу “Слово і Час”, а згодом переданої мені на згадку. Спільний досвід, набутий і під час підготовки до друку багатотомного видання В. Стуса, трудно переоцінити. Так само пам’ятатиму останні, уже не часті наші зустрічі в Інституті літератури. Уважно вчитуючись у рукописи В. Дрозда під час опрацювання його архіву, Михайлина Хомівна щоразу спішила поділитися новими знахідками, відкриваючи те, що для звичного ока лишалося б непоміченим. Багаті ідеями для втілення спостереження талановитої людини і вченої, подані, зокрема, у розвідці “У відділі рукописних фондів Інституту літератури: архів Володимира Дрозда” (№ 6, 2010), стануть гарною лоцією для багатьох дослідників. Як ніхто інший, вона вміла органічно поєднувати теорію і практику текстологічних розслідувань.

Беззаперечно, таку ж високу планку хотілося б застерігати повсякчас, але, на жаль, не завжди для цього надаються інші приклади. Зокрема, з подивом прочитала статтю луганського дослідника творчості Григора Тютюнника Олексія Неживого “Від основного авторського тексту до академічного видання” (№ 12, 2010). З приводу джерелознавчих аспектів творчості митця питань не виникало, але в текстологічному плані автору не допомогла й псевдодискусія щодо основного тексту, підкріплена апеляціями до вже згаданої моєї монографії, оскільки розуміння визначальних понять текстології у названій статті не прочитується. Домінантними в текстологічній теорії та практиці були й залишаються поняття генетичного досьє, останньої творчої волі автора, питання виявлення і встановлення основного тексту, різних редакцій та варіантів. І якщо йдеться про позбавлення певної фетишизації основного тексту, то якраз узятю до уваги рівноважливості цих величин. Окремі книги багатотомного видання В. Стуса поділяються навпіл, де в першій частині розміщено основний текст, а в другій – різні редакції та варіанти. Однієї збірки “Палімпсести” існує кілька варіантів, тож від яких слід відмовитися? Чи стане обмежена рамками лише основного тексту творчість В. Стуса багатшою? А як щодо творів з єдинопочатком, влучно означених так Дмитром Стусом. Де розміщувати їх? Про унікальне явище варіативності творів В. Стуса написано вже чимало, але невичерпність теми засвідчує й успішно захищена кандидатська дисертація випускниці Шевченкового університету Галини Колодкевич “Варіативність поетичного мислення В. Стуса в культурно-духовному просторі ХХ ст.” (Київ, 2013).

Варто дослухатися автору статті й думки цитованого ним Миколи Сиваченка, який зазначив: “Як показує текстологічна практика, основні тексти не можуть передруковуватися механічно, бо, як правило, містять більші чи менші викривлення, що з’являються внаслідок різних причин і порушують останню авторську волю. І текстолог повинен піддати основний текст науковій критиці, звільнити його від різного роду викривлень, установити справжній авторський, чи, як прийнято говорити, канонічний текст” (Сиваченко М. Над текстами українських письменників. – К.: Наук. думка, 1985. – С. 222). До речі, “обрати основний (за тодішньою термінологією, канонічний) текст” (с. 72), як “уточнює” Олексій Неживий, не одне й те саме як за тодішньою, так і за нинішньою термінологією. Незрозумілі його застереги щодо взаємовиключень дослідження творчої історії та останньої авторської волі (с. 72), оскільки постає запитання: а на чому ж тоді ґрунтується текстологічне дослідження? Звичайно ж, не на останній прижиттєвій публікації, а на повній розгортці генетичного досьє. Прикметно, що до нього входять і посмертні видання, де також може

бути оприявлена остання творча воля автора, яка через різні обставини (цензурування, ідеологічно заангажовані редактори, самоцензура) не була доведена до читача за життя автора. Згадуючи у своїй статті про засідання Едиційно-текстологічної комісії Міжнародного комітету славістів у Варшаві 1961 р., він чомусь приписує авторство терміна “остання творча воля автора” Борисові Лихачову замість Конрада Гурського, який на прикладі видань творів А. Міцкевича довів, що проста авторська воля може й погіршувати текст. Висновок О. Неживого про “некоректність правила останньої творчої волі автора” (с. 73) стосовно творів Гр. Тютюнника свідчить про те, що дослідник плутає це поняття із цензурним свавіллям. Так, ще у 20-ті роки ХХ ст. Микола Піксанов означив “волю поета” як “suprema lex” (“вищий закон”), яка в подальшій текстологічній практиці дістала логічне уточнення. Ідуть урозріз науковим означенням і згадані у статті О. Неживого академічні, наукові та масові видання, а також його припущення, нібито “в недалекому майбутньому ця наука (текстологія. – М. Г.) позбудеться статусу допоміжної і стане основою літературознавства” (с. 68). Насправді вона вже понад півстоліття існує як самостійна наука із чітко окресленими предметом, об’єктом і методом дослідження. Відсутність розуміння понять “автограф” і “машинопис” приводить автора до парадоксального висновку про встановлення основного тексту за “машинописним автографом” (с. 74), а прикінцева теза: “Наше визначення творчої авторської волі неодмінно враховує дослідження історії тексту твору, що зумовлює вибір найбільш художньо досконалого джерела тексту без зовнішніх насильницьких змін” (с. 74), – аж ніяк не претендує на відкриття, оскільки йдеться про загальноприйнятту наукову практику.

Сутужна справа це – джерелознавчо-текстологічна праця, подумалось мені й після знайомства зі статтею Анатолія Ткаченка “Роман оман (текстологічний детектив з анекдотичними вкрапленнями й автопіаром)” (№ 8, 2013). Хоч і займаюся нею не один десяток років, нові “наукові” відкриття не перестають дивувати. Не вистачає власних аргументів або бажаєш бути оригінальним – заперечуй усе, що зробили інші. Практика не нова, та напрочуд поширена. Ось і колезі (працюємо на одній кафедрі) довелося підготувати одне видання В. Симоненка, а штормить уже не один рік. Уявляю напругу балів, якби довелося підготувати їх кілька чи не один том. Проблеми просто поглинули б, особливо продукувані штучно. Але чого не зробиш задля піару (відштовхуюся від назви статті). У кожного свій стиль...

Для прикладу: надаю до публікації статтю “Текстологія – базова філологічна дисципліна”, з якою знайомиться колега й пише свою, потайки конструюючи проблеми. Та, здавалося б, що простіше? Якщо насправді існує проблема, запитання чи сумніви, чому безпосередньо не звернутися за роз’ясненнями до того, хто працює поряд, до кого чомусь заочно апелюєш. Мабуть, піарний стиль життя далекий від законів наукової етики, що передбачають, зокрема, колегіальне вирішення суперечливих питань, а не голослівні звинувачення чи заклики.

А надумані проблеми розв’язуються досить просто, якщо звернутися до фактів. Наприкінці означеного перебудовними процесами минулого століття, коли фінансування бракувало навіть на зарплати, в Інституті літератури НАН України розпочалася масштабна робота над створенням “Путівника по фондах відділу рукописів” (1999), до складу авторського колективу якого належала як науковий співробітник (на “громадських засадах” провадила дослідження в інших архівах Києва та Москви). Опрацьовані мною лише для “Путівника” 18 фондів склали сотні тисяч рукописних сторінок, серед яких і невеликий фонд В. Симоненка. Оскільки текстологічне вивчення потребує всебічного аналізу текстів, поза увагою не залишалися жодні деталі. Так, у справі № 11 погляд

привернули знайомі рядки в перекладі українською мовою, не атрибутовані в паспорті джерела. Зановопрочитання оприявнювало твори О. Блока в українському перекладі В. Симоненка. Внесені мною власноруч уточнення на паспорті джерела, як того вимагала практика, зберігаються до сьогодні. Подібна робота зачепила й інші джерела тексту, серед яких – уривок п'єси В. Симоненка зі студентського життя без назви. Поданий А. Ткаченком умовний заголовок реконструйованої п'єси [“...Там, де вишня біла...”] у “Вибраних творах” (2010) справді дуже умовний і небеззаперечний, адже це не вираження авторської волі, а вказані як джерела тексту “рукописні автографи” (до речі, автографи – це і є рукописи), потребують зазначення номера фонду та місця їх зберігання.

Оскільки тривалий час до фонду В. Симоненка не звертався ніхто (як засвідчено в листі використання датою першого мого запису – 12.X.1988 р.), з метою його популяризації й оприлюднення уточнених даних мною були здійснені такі публікації: “Із творчої спадщини Василя Симоненка: переклади українською мовою віршів Олександра Блока і щоденникові записи” (правильна назва, на відміну від поданої А. Ткаченком. – М. Г.) // Записки наук. т-ва ім. Т. Шевченка. – Т. ССХХІV: Праці філол. секції. – Львів, 1992. – С. 373-388; “Два погляди Василя Симоненка” // Книжник. – 1992. – № 5-6. – С. 43-46, на сторінках якого вперше вміщено віршоване послання поета “Шануючи традицію народну...” й “Замітку про поезію М. Вінграновського та критику її О. Войновою”. Ксерокопії публікацій та журнал “Книжник” були надані А. Ткаченку на його прохання. Через майже два десятиліття із зацікавленням звернулася до розділу “Переклади” у виданні “Василь Симоненко. Вибрані твори” (2010; упорядники Анатолій Ткаченко, Дана Ткаченко). Уміщені тут переклади з О. Блока точно повторювали текст першопублікації, за винятком знятих варіантів окремих рядків та слів, поданих мною у круглих дужках задля кращого розуміння “гри” тексту, шляхів пошуку автором найточнішого, найвиразнішого відповідника. У примітках до нового видання зазначалося: “З Олександра Блока. № 11/2-11; першопублікація Мирослави Гнатюк (ЗНТШ. – Т. ССХХІV: Праці філол. секції. – Львів, 1992. – С. 383-385). Цілком завершено лише 4 переклади з 8-ми (а ще кілька розпочато одним-двома рядками: Ніч, вулиця, ліхтар, аптека; Май жорстокий з білими ночами; Стежками тайними, нічними / При світлі траурнім зорі; не сплять, не знають, не торгують...) (с. 780).

З нового абзацу зауважено: “Виправляємо помилки у “Спадщині” (Т. 1. – Кн. 2. – С. 209-217” (с. 780), – і далі подано перелік цих виправлень.

Як видно з посилань на першопублікацію, “розходжень” чи помилок упорядник там не виявив, хоч точну назву подано неправильно: за текстологічними нормами наводиться повна назва джерела, а не вибіркові сегменти. Так само одна з названих рубрик “Переклади з Олександра Блока” згадана у примітках видання, а друга – “Уривки перекладів” – загадково опущена. Та ось на сторінках журнальної статті з’являється нова версія А. Ткаченка або той самий “оман”: “При звірванні рукопису з публікацією (підкреслення моє. – М.Г.), з оригіналами перекладених творів та з розділом “Спроби поетичного перекладу” у “Спадщині” [18, 1/2, 203-217] виявлено цілу низку розходжень...” (№ 8, с. 63), – і далі наведено вже знайомий перелік. Однак стосується він зіставлень із джерелами “Спадщини”, а не першопублікації, як зазначено у примітках до видання “Василь Симоненко. Вибрані твори” (с. 780). На жаль, згаданого упорядником видання “Спадщини” не бачила й участі в ньому не брала, тому робити власні висновки не можу, але задаюся питанням: чому ж так вправно мене раптом приписано до чужого тексту? Відповідь знаходжу, читаючи сповнені пафосом завершальні рядки розлогої статті А. Ткаченка, що спонукає до таких висновків.

Беззаперечно, текстологія “фундаментальна, засаднича, базова” дисципліна, бо сповідує істинно авторський текст, без перекручень і маніпуляцій. Готувати академічне або для початку хоча б наукове видання творів В. Симоненка, безсумнівно, потрібно, але за участю професіоналів-текстологів, без викривлень і фальшунань, які широко практикувалися в радянські часи. Ні повертатися туди, ні миритися далі з такою практикою немає жодного бажання. Тому, як говорили давні, sapienti sat.

